

IMPACTUL PANDEMIEI COVID-19 ASUPRA DREPTULUI LA EDUCAȚIE ÎN ROMÂNIA ȘI REPUBLICA MOLDOVA (2020-2022)

Ion BÎTCĂ

Doctor în drept, Conferențiar universitar, Facultatea de Drept,
Universitatea de Studii Europene din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: ionbitcapantelimon@yahoo.es
<https://orcid.org/0000-0001-8479-479X>

Mihai DOLTU

Doctorand, Școala Doctorală „Științe Juridice și Relații Internaționale”,
Universitatea de Studii Europene din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: mihai_doltu@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0005-3541-6887>

Prezentul articol analizează comparativ modul în care dreptul la educație a fost afectat în România și Republica Moldova în perioada pandemiei COVID-19 (2020-2022). Autorul evidențiază măsurile legislative și administrative adoptate în ambele țări pentru a garanta continuitatea procesului educațional, în condițiile restricțiilor sanitare. Studiul prezintă detaliat cadrul legislativ și acțiunile guvernamentale adoptate, precum trecerea la educația online, organizarea examenelor naționale și suportul social oferit elevilor și profesorilor. Analiza eficienței acestor măsuri arată că ambele țări au întâmpinat provocări semnificative legate de accesul la tehnologie și calitatea educației online. În timp ce România a preferat menținerea evaluărilor standardizate, Moldova a ales anularea examenelor în 2020 pentru a prioritiza echitatea și siguranța sanitară. Autorul concluzionează că pandemia a scos la iveală vulnerabilități majore în ambele sisteme educaționale, accentuând necesitatea reformei și digitalizării rapide pentru a proteja dreptul fundamental la educație.

Cuvinte-cheie: educație, dreptul la educație, pandemia COVID-19, educație online, legislație.

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE RIGHT TO EDUCATION IN ROMANIA AND THE REPUBLIC OF MOLDOVA (2020-2022)

This article comparatively analyzes the impact of the COVID-19 pandemic on the right to education in Romania and the Republic of Moldova (2020-2022). The author highlights the legislative and administrative measures adopted by both countries to ensure educational continuity amid health restrictions. The paper provides detailed insights into the legislative framework and governmental actions taken, such as transitioning to online education, managing national exams, and offering social support to students and teachers. The effectiveness analysis indicates significant challenges in technology access and the quality of online education in both countries. While Romania maintained standardized evaluations, Moldova opted to cancel national exams in 2020 to prioritize equity and health safety. The author concludes that the pandemic revealed substantial vulnerabilities in both educational systems, emphasizing the urgent need for reform and rapid digitalization to uphold the fundamental right to education.

Keywords: education, right to education, COVID-19 pandemic, online education, legislation.

L'IMPACT DE LA PANDÉMIE DE COVID-19 SUR LE DROIT À L'ÉDUCATION EN ROUMANIE ET EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA (2020-2022)

Cet article analyse de manière comparative l'impact de la pandémie de COVID-19 sur le droit à l'éducation en Roumanie et en République de Moldova (2020-2022). L'auteur met en évidence les mesures législatives et administratives adoptées par les deux pays pour assurer la continuité de l'enseignement malgré les restrictions sanitaires. L'article fournit des informations détaillées sur le cadre législatif et les mesures prises par les gouvernements, telles que la transition vers l'enseignement en ligne, la gestion des examens nationaux et l'offre d'un soutien social aux élèves et aux enseignants. L'analyse de l'efficacité révèle des défis importants en matière d'accès à la technologie et de qualité de l'enseignement en ligne dans les deux pays. Alors que la Roumanie a maintenu des évaluations standardisées, la Moldova a choisi d'annuler les examens nationaux en 2020 afin de privilégier l'équité et la sécurité sanitaire. L'auteur conclut que la pandémie a révélé des vulnérabilités importantes dans les deux systèmes éducatifs, soulignant le besoin urgent de réformes et d'une numérisation rapide afin de garantir le droit fondamental à l'éducation.

Mots-clés: éducation, droit à l'éducation, pandémie de COVID-19, enseignement en ligne, législation.

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ В РУМЫНИИ И РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА (2020-2022 гг.)

В данной статье проводится сравнительный анализ влияния пандемии COVID-19 на право на образование в Румынии и Республике Молдова (2020–2022 гг.). Автор освещает законодательные и административные меры, принятые обеими странами для обеспечения непрерывности образования в условиях ограничений, связанных со здоровьем. В статье представлены подробные сведения о законодательной базе и принятых правительственных мерах, таких как переход на онлайн-образование, организация национальных экзаменов и предоставление социальной поддержки учащимся и учителям. Анализ эффективности указывает на значительные проблемы с доступом к технологиям и качеством онлайн-образования в обеих странах. В то время как Румыния сохранила стандартизированные оценки, Молдова решила отменить национальные экзамены в 2020 году, чтобы уделить приоритетное внимание равенству и безопасности здоровья. Автор приходит к выводу, что пандемия выявила существенные уязвимости в обеих системах образования, подчеркивая настоятельную необходимость реформ и быстрой цифровизации для защиты фундаментального права на образование.

Ключевые слова: образование, право на образование, пандемия COVID-19, онлайн-образование, законодательство.

Introducere

Pandemia de COVID-19 a generat o criză globală fără precedent, cu efecte profunde asupra tuturor domeniilor, inclusiv asupra educației. În perioada 2020–2022, dreptul fundamental la educație – garantat de constituțiile României și Republicii Moldova – a fost pus sub o presiune enormă din cauza închiderii școlilor și a trecerii la învățământul la distanță. Atât România, cât și Republica Moldova au fost nevoite să adopte măsuri legislative excepționale pentru a asigura continuitatea procesului educațional în condițiile restricțiilor sanitare impuse de pan-

demie. Dreptul la educație este consacrat la nivel constituțional în ambele țări și protejat prin instrumente internaționale în materie de drepturi ale omului. Constituția României (art. 32) prevede că „dreptul la învățătură este asigurat prin învățământul general obligatoriu” și prin celelalte forme de educație, școlarizare gratuită de stat și egalitate de acces pentru toți cetățenii. Similar, Constituția Republicii Moldova (art. 35) stabilește dreptul la învățătură, organizat prin învățământ general obligatoriu și acces egal la educația liceală, profesională și superioară. Cu toate acestea, în condiții de criză majoră (epidemii, dez-

astre naturale, conflicte ș.a.), exercitarea efectivă a acestui drept devine problematică. Literatura de specialitate subliniază că situațiile de urgență periclitează profund dreptul la educație, continuitatea educației fiind greu de asigurat: școlile se închid, iar procesul educațional suferă întreruperi ce pot dura luni sau chiar ani, cu consecințe negative asupra dezvoltării copiilor [1].

În cazul pandemiei COVID-19, atât România cât și Republica Moldova s-au confruntat cu închiderea temporară a tuturor unităților de învățământ începând cu luna martie 2020, ca măsură de limitare a răspândirii virusului. În ambele țări, autoritățile au fost forțate să adapteze rapid sistemele educaționale la formatul online, pentru a garanta continuitatea învățării și a evita pierderea totală a contactului educațional cu elevii. Acest proces a scos la iveală numeroase provocări: lacune în pregătirea digitală a profesorilor și elevilor, acces inegal la internet și echipamente digitale, precum și probleme de reglementare și infrastructură.

În continuare, articolul analizează comparativ măsurile legislative-cheie adoptate în România și Republica Moldova în perioada 2020–2022 pentru a proteja dreptul la educație și a asigura continuitatea învățământului în contextul pandemiei. Vor fi prezentate actele normative relevante (legi, ordonanțe de urgență, hotărâri de guvern, ordine ministeriale etc.), urmate de o evaluare a eficienței lor, incluzând date privind gradul de acoperire a educației online, procentul elevilor excluși digital, modul de desfășurare a examenelor naționale și alte impacte asupra calității educației.

Dreptul la educație și provocările crizei sanitare

Dreptul la educație este recunoscut ca un drept fundamental al omului, fiind garantat de tratate internaționale (precum Declarația Universală a Drepturilor Omului și Pactul internațional cu privire

la drepturile economice, sociale și culturale) și de legislațiile naționale ale ambelor state. Realizarea acestui drept implică obligația statelor de a asigura accesul liber și echitabil la învățământ de calitate pentru toți copiii, inclusiv în perioade de criză. Pandemia de COVID-19 a reprezentat însă o situație extraordinară în care nevoia de protecție a sănătății publice a impus măsuri fără precedent ce au interferat direct cu desfășurarea educației tradiționale (cursuri față în față). În România, prima măsură majoră a fost închiderea unităților de învățământ începând cu data de 11 martie 2020, în temeiul deciziilor Comitetului Național pentru Situații de Urgență care au precedat declararea stării de urgență la nivel național [2]. Măsuri similare au fost luate și în Republica Moldova: la 11 martie 2020 autoritățile de la Chișinău au dispus închiderea tuturor școlilor, ca parte a stării de urgență în sănătate publică, aproximativ 434.000 de elevi fiind trimiși acasă și nevoiți să își continue studiile online[3]. Șocul inițial asupra sistemelor educaționale a fost sever – școlile și grădinițele nu mai fuseseră închise simultan la scară națională în trecut – iar consecințele negative au fost anticipate la multiple niveluri: pierderi în învățare, creșterea inegalităților educaționale, abandon școlar, precum și efecte colaterale (ex. elevii defavorizați au pierdut accesul la programe de hrană în școli, părinții s-au văzut constrânși să suplinească rolul profesorilor fără pregătire adecvată etc.).

În fața acestor provocări, guvernele din România[4] și R. Moldova [5] au adoptat o serie de măsuri legislative și administrative menite să faciliteze tranziția către învățământul la distanță și să reducă impactul negativ al crizei asupra dreptului la educație. Printre direcțiile de acțiune comune s-au numărat următoarele:

- Instituirea cadrului legal pentru educația online: modificarea legislației educației și emiterea de ordonanțe/ordine care să permită desfășurarea ore-

lor și evaluărilor în format online, cu recunoașterea acestora ca parte a curriculumului oficial.

- Adaptarea calendarului și formatului examenelor naționale: adoptarea unor decizii privind examenele de absolvire (evaluarea națională, bacalaureatul), fie organizarea lor cu măsuri speciale de siguranță (România), fie anularea lor și echivalarea cu mediile școlare (Republica Moldova, în 2020).

- Sprijinirea accesului la tehnologie: alocarea de fonduri pentru achiziția de dispozitive (tablete, laptopuri) și conectare la internet pentru elevii și profesorii fără mijloace, dezvoltarea de platforme și resurse digitale pentru predare.

- Stabilirea normelor sanitare și operaționale pentru funcționarea școlilor în condiții de pandemie, atunci când a fost posibilă reluarea parțială a cursurilor față în față (*de ex.* norme de distanțare, purtarea măștilor, reducerea efectivelor în clase, scenarii de funcționare în funcție de rata de infectare etc.).

Măsuri legislative adoptate în România privitoare la educație (2020–2022)

În România, cadrul legislativ a trebuit adaptat urgent pentru a permite educația la distanță și pentru a oferi soluții la problemele practice create de pandemie. Principalele măsuri legislative și politici educaționale adoptate în perioada 2020–2022 au fost următoarele:

- Declararea stării de urgență și suspendarea cursurilor (martie 2020): la 16 martie 2020 a fost decretată starea de urgență pe întreg teritoriul țării (Decretul prezidențial nr. 195/2020), act prin care s-au suspendat inițial cursurile față în față în toate unitățile de învățământ. Starea de urgență a durat până la 14 mai 2020 și a inclus prevederi explicite privind continuarea educației în format alternativ. Decretul de prelungire a stării de urgență (nr. 240/2020) stipula că pe durata acesteia „unitățile de învățământ preuniversitar organizează, în măsura posibilităților,

desfășurarea de activități [...] în format online”, iar în învățământul superior se recunoștea utilizarea metodelor de predare și evaluare online. Practic, din a doua jumătate a lunii martie 2020, școlile au trecut în regim de „școală online” acolo unde s-a putut, inițial fără o reglementare detaliată (ca recomandare a autorităților).

- Cadrul legal pentru învățământul online – OUG nr. 58/2020: Pentru a acoperi vidul legislativ și a oferi bazei legale educației online, Guvernul României a emis Ordonanța de urgență nr. 58 din 23 aprilie 2020 privind luarea unor măsuri pentru buna funcționare a sistemului de învățământ. Această ordonanță a introdus derogări de la Legea educației naționale nr. 1/2011, permițând explicit desfășurarea activităților didactice prin intermediul tehnologiei și internetului, atât în învățământul preuniversitar, cât și în cel universitar. OUG 58/2020 a reglementat, între altele, modul de încheiere a situațiilor școlare în absența notelor suficiente (posibilitatea folosirii mediilor pe semestrul I), modalitatea de desfășurare a examenelor și a evaluărilor în sistem online, precum și aspecte legate de normele didactice ale profesorilor în context online. De asemenea, ordonanța a permis derogări privind mobilitatea personalului didactic și obținerea gradelor didactice, adaptând procedurile de inspecție și examen la condițiile excepționale. Scopul acestor măsuri a fost declarat ca fiind asigurarea finalizării anului școlar/universitar 2019–2020 cu impact minim asupra elevilor și studenților [6].

- Legea nr. 55/2020 (starea de alertă) și acte subsecvente: după încetarea stării de urgență, România a intrat în starea de alertă (începând cu 15 mai 2020), reglementată prin Legea nr. 55/2020. Această lege a permis în continuare, prin hotărâri ale autorităților, menținerea sau reînchiderea școlilor în funcție de situația epidemiologică. De exemplu, art. 38 al Legii 55/2020 a stat la baza suspendării cursurilor fizice ori de câte ori s-a impus pe durata stării de alertă

[7]. Ulterior, Guvernul a emis hotărâri periodice CNSU și ordine comune ale Ministerului Educației și Ministerului Sănătății care au stabilit scenariile de funcționare a școlilor (verde, galben, roșu – în funcție de rata de infectare locală) în anul școlar 2020–2021. Un ordin comun notabil a fost Ordinul MEC/MS nr. 5487/1494 din mai 2020, care a aprobat normele sanitare pentru desfășurarea cursurilor și examenelor în condiții de pandemie. Acesta prevedea măsuri de prevenție în școli: de la triaj epidemiologic și dezinfectare, până la reducerea duratei orelor și distanțarea elevilor în clase. Pe baza lui, în iunie 2020 s-a permis redeschiderea școlilor pentru activități de pregătire a elevilor din anii terminali (clasele a VIII-a și a XII-a) și pentru desfășurarea examenelor naționale cu prezență fizică, dar cu reguli stricte (număr limitat de elevi în săli, purtarea măștii, distanță de 2m între candidați etc.) [8].

- Examenul național de Bacalaureat și Evaluarea Națională 2020: România nu a anulat examenele naționale din 2020, în schimb le-a amânat puțin și organizat sub măsuri speciale de siguranță. Elevii din clasele terminale au revenit la școală pentru 2 săptămâni de pregătire în iunie 2020, apoi au susținut Evaluarea Națională (cls. a VIII-a) și Bacalaureatul în condiții de distanțare și igienă stricte. Ministerul Educației a emis metodologii speciale: s-au organizat inclusiv sesiuni suplimentare de examen (ex. a doua sesiune de Bacalaureat în iulie 2020) pentru candidații care nu au putut participa din motive medicale legate de COVID. Aceste decizii au avut temei legal în ordine de ministru și hotărâri CNSU. Comparativ cu alte țări (inclusiv R. Moldova), decizia României a fost de a nu compromite examenele finale, considerând că o validare formală a studiilor fără examen ar afecta calitatea și credibilitatea diplomelor.

- Pregătirea anului școlar/universitar 2020–2021: în perspectiva continuării pandemiei, Guvernul a

adoptat Ordonanța de urgență nr. 141/2020 (9 august 2020) privind instituirea unor măsuri pentru buna funcționare a sistemului de învățământ în anul școlar/universitar 2020–2021. OUG 141/2020 a extins și detaliat cadrul legal pentru educația online: a stabilit că, în funcție de situația epidemiologică, cursurile se pot desfășura în sistem mixt sau online, cu decizie descentralizată (senatele universitare pentru facultăți, consiliile de administrație ale școlilor pentru preuniversitar) în baza reglementărilor sanitare emise de Ministerul Sănătății. De asemenea, ordonanța a prevăzut că examenele de finalizare a studiilor (licență, disertație, examene de absolvire etc.) pentru anul universitar 2020–2021 se pot realiza online, fiind recunoscute oficial. OUG 141/2020 a fost ulterior aprobată prin Legea nr. 87/2021, permițând astfel menținerea educației la distanță pe tot parcursul situației de alertă. Cum efectele OUG 141 urmau să expire la finalul anului școlar 2020–2021, Ministerul Educației a elaborat în septembrie 2021 un nou proiect de OUG (adoptat ulterior ca OUG nr. 99/2021) pentru a continua și adapta reglementările privind școala online în anul școlar 2021–2022, dată fiind evoluția pandemiei (valurile succesive de infectare) [9].

- Măsuri de suport social conexe: Printre actele normative adoptate în România s-au numărat și cele menite să sprijine indirect dreptul la educație, permițând familiilor să facă față situației. Un exemplu este OUG nr. 147/2020, care a introdus concediul plătit pentru părinți nevoiți să stea acasă cu copiii pe perioada suspendării cursurilor (un părinte putând primi zile libere plătite 75% din salariu, dacă școlile sunt închise). Această măsură a fost esențială pentru ca elevii mai mici să poată fi supravegheați la domiciliu în timpul orelor online.

- Redeschiderea și funcționarea școlilor în format hibrid: Odată cu scăderea cazurilor de COVID peste vară, autoritățile au pregătit scenarii de redes-

chidere a școlilor în toamna 2020. S-a optat pentru un sistem descentralizat pe culori: în localitățile cu incidență redusă a infectărilor (scenariul verde) cursurile puteau fi cu prezență fizică integrală, în cele cu incidență medie (galben) în sistem hibrid (jumătate din elevi prezenți, jumătate online, prin rotație), iar în zonele de focar (roșu) – exclusiv online. Aceste reguli au fost stabilite prin Ordinul comun MEC/MS nr. 5487/1494/2020 (amintit mai sus) și actualizări ulterioare. În practică, pe parcursul anului școlar 2020–2021 școlile din România au alternat între perioade de predare fizică și perioade de închidere/sistem online, în funcție de evoluția epidemiologică.

Măsuri legislative adoptate în Republica Moldova privitoare la educație (2020–2022)

Republica Moldova a resimțit impactul pandemiei asupra educației în mod similar, deși a adoptat unele soluții diferite față de România, adaptate contextului său socio-economic și administrativ. Măsurile legislative și normative cheie luate de autoritățile moldovene în perioada 2020–2022 pentru a asigura continuitatea educației pot fi sintetizate astfel:

- Starea de urgență și deciziile Comisiei pentru Situații Excepționale (martie–mai 2020): la 17 martie 2020, Parlamentul Republicii Moldova a declarat stare de urgență pe întreg teritoriul țării (Pentru 60 de zile, prin Hotărârea Parlamentului nr. 55/2020), conferind Comisiei pentru Situații Excepționale (CSE) atribuții de emitere de ordonanțe militare cu putere de lege. Încă înainte de declararea stării de urgență, Comisia Națională Extraordinară de Sănătate Publică (CNESP) emisese la 10–11 martie 2020 hotărâri prin care a suspendat procesul educațional în toate instituțiile de învățământ. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării (MECC) a pus imediat în aplicare aceste decizii printr-o serie de ordine ministeriale: de exemplu, Ordinele MECC nr. 293/10.03.2020 și nr. 299/11.03.2020 au dispus suspendarea cursu-

rilor în instituțiile de învățământ general, respectiv în instituțiile de educație timpurie, ca măsură de precauție epidemiologică. Astfel, începând cu 11 martie 2020, școlile și grădinițele din Moldova au fost închise, iar cei ~434 de mii de elevi au trecut brusc la un regim de educație la distanță de la domiciliu [10].

- Reglementarea predării la distanță – ordine și instrucțiuni MECC: neavând la acel moment prevederi explicite în Legea educației privind învățământul online, Ministerul Educației din R. Moldova a intervenit rapid prin acte normative secundare. Un document esențial a fost Ordinul MECC nr. 351 din 19.03.2020, care a aprobat Regulamentul-cadru de organizare a învățământului la distanță pentru învățământul general (primar, gimnazial și liceal), pe perioada în care accesul în școli este restricționat. Acest ordin a stat la baza implementării predării online în școlile moldovene, oferind recomandări privind utilizarea platformelor și instrumentelor digitale. Similar, pentru învățământul superior, s-a emis Ordinul MECC nr. 366 din 20.03.2020 care a dispus organizarea activităților didactice în sistem online în instituțiile de învățământ superior. De asemenea, au fost adoptate metodologii pentru domenii specifice: de pildă, Ordinul nr. 375/24.03.2020 a aprobat o Metodologie privind continuarea la distanță a procesului educațional în școlile sportive, iar o serie de instrucțiuni au vizat învățământul profesional tehnic (Ordinele nr. 350, 393, 402 din 2020 au adaptat regulamentul de organizare a școlilor profesionale pe durata restricțiilor). În plus, MECC a emis ghiduri metodice pentru profesori și părinți – de exemplu „Repere metodologice privind organizarea procesului educațional în condițiile învățării mixte” (2020) și „Ghidul pentru părinți: Cum să susții copilul în contextul pandemiei”, care au oferit sfaturi practice despre predarea online și asigurarea bunăstării elevilor acasă [11].

- Instrumente digitale și parteneriate: la momentul declanșării pandemiei, sistemul educațional din Moldova avea un nivel de pregătire digitală relativ scăzut, similar cu România, deși existau eforturi în curs. Un avantaj a fost existența platformei naționale Studii.md, dezvoltată încă din 2018 cu suportul PNUD și al sectorului IT local. Această platformă de tip e-learning fusese inițial creată pentru a oferi un catalog școlar online și management al performanțelor elevilor, dar odată cu pandemia dezvoltatorii au adaptat-o rapid, adăugând funcționalități precum încărcarea temelor, conferințe video integrate, bibliotecă de manuale digitale etc., pentru a susține educația la distanță. MECC a recomandat oficial utilizarea platformei Studii.md ca una dintre soluțiile pentru predarea online. În mai 2020, circa 55 de școli din toată țara erau deja conectate la Studii.md, cu peste 68.000 de utilizatori (elevi, părinți și profesori) înregistrați. De asemenea, s-au folosit pe scară largă aplicații populare precum Viber, Zoom, Google Classroom, Skype, comunicarea realizându-se ad-hoc la nivelul fiecărei școli sau clase. Un aspect pozitiv în Moldova a fost implicarea partenerilor internaționali: UNICEF, PNUD și alții au oferit asistență tehnică (conținut digital, formare pentru profesori). Totuși, lipsa unei soluții centralizate uniforme a dus inițial la confuzie – fiecare profesor alegea platforma preferată, ceea ce puneau elevii și părinții în situația de a jongla cu multiple instrumente digitale diferite.

- Accesul la educație și echitatea digitală: Autoritățile moldovene au monitorizat îndeaproape participarea elevilor la procesul educațional la distanță. La începutul crizei, s-a raportat că circa 18.393 de elevi (aprox. 5% din total) nu participau deloc la școala online, din cauza lipsei de echipamente sau conexiune la internet, precum și că ~1.200 de profesori nu puteau predă online fie din lipsa competențelor, fie a dispozitivelor necesare. MECC, împreună cu Ministerul Finanțelor și parte-

nerii externi, a întreprins acțiuni de ameliorare: s-au redistribuit unele calculatoare din școli către elevi acasă, s-au primit donații de echipamente (inclusiv din România, care în iunie 2020 a donat Moldovei ~2.000 de laptopuri pentru școli), iar companiile de telecomunicații au oferit pachete de internet educațional gratuit. Conform datelor MECC, după prima lună de învățământ online (aprilie 2020), rata elevilor neparticipanți scăzuse de la ~7% la doar ~4,4% – adică 95,6% dintre elevi erau incluși în procesul educațional la distanță, datorită eforturilor conjugate ale ministerului și ale partenerilor de dezvoltare. Guvernul a alocat în 2020 circa 20 milioane lei moldovenești (MDL) din buget pentru a asigura accesul la tehnologia informației pentru profesori și elevi. Totuși, această sumă (aprox. 1 milion EUR) a fost modestă relativ la nevoile existente, așa încât sprijinul extern a jucat un rol important (ex: Banca Mondială a redirecționat fonduri de urgență pentru achiziția de tablete, UNESCO a donat echipamente etc.). În pofida datelor oficiale optimiste (cu peste 95% participare), analiștii locali au subliniat că școlile din Moldova s-au confruntat cu provocări din cauza multiplelor probleme: lipsa tehnologiei în gospodăriile sărace, profesori în vârstă care nu se descurcă în mediul digital, lipsa unei metodologii clare de predare online, conținut neadaptat ș.a.. Cu alte cuvinte, deși dreptul la educație a fost formal menținut, calitatea și eficiența educației în pandemie au variat mult în funcție de resursele fiecărei comunități și ale fiecărei familii [12].

- Anularea examenelor naționale în 2020: una dintre cele mai radicale măsuri luate de Republica Moldova – în contrast cu România – a fost anularea examenelor naționale de absolvire din vara 2020. Prin Legea nr. 71 din 21 mai 2020, Parlamentul moldovean a decis anularea organizării și desfășurării examenelor naționale de absolvire pentru sesiunea 2020. Această lege a vizat atât examenele de bac-

laureat (clasa a XII-a), cât și examenele gimnaziale (clasa a IX-a). Ca urmare, diplomele de Bacalaureat 2020 au fost eliberate tuturor absolvenților de liceu fără examen, media generală fiind calculată pe baza notelor anuale obținute în anii de liceu. Măsura a fost justificată oficial prin imposibilitatea organizării în siguranță a examenelor în condiții de pandemie și necesitatea de a nu-i prejudicia pe elevi. Ulterior, s-a legiferat și acordarea diplomelor de bacalaureat pentru restanțierii din anii anteriori și pentru candidații înscriși în regim de externat (care urmau să susțină bacalaureatul în 2020), cu condiția ca aceștia să fi finalizat programele de liceu și să aibă situația școlară încheiată cu medii de minimum 5. Această completare a fost propusă de Guvern printr-un proiect de lege transmis Parlamentului în iunie 2020, pentru a acoperi și cazurile speciale neacoperite inițial. Decizia de anulare a examenelor a fost una controversată în plan intern – deși a înlăturat stresul elevilor și riscurile sanitare, a generat discuții despre echivalarea corectă a competențelor și despre recunoașterea internațională a diplomelor astfel obținute. Pentru anul 2021, Republica Moldova nu a mai recurs la anularea examenelor: bacalaureatul s-a organizat în mod clasic, cu prezență fizică, folosindu-se săli mai spațioase și cu un număr redus de elevi, plus măsuri sanitare [13].

- Organizarea anilor de învățământ 2020–2021 și 2021–2022: în toamna lui 2020, după ieșirea din starea de urgență, Republica Moldova a trecut la un regim de stare de urgență în sănătate publică, în care CNESP a emis hotărâri periodice. MECC a elaborat șapte modele de organizare a procesului educațional pentru noul an școlar 2020–2021 – de la prezență fizică integrală, la scenarii mixte (prin rotație) sau integral online, decizia urmând a fi luată de fiecare instituție în funcție de condițiile locale. Prin Ordinul MECC nr. 840 din 19.08.2020, ministerul a stabilit modul de organizare a anului de studii 2020–2021 în învățământul general, permițând școlilor să ad-

opte unul din modele (de exemplu, multe școli au optat pentru împărțirea claselor în două grupe, alternând prezența fizică și online la 1-2 săptămâni). Au fost emise și Reglementări-cadru speciale pentru redeschiderea în siguranță a grădinițelor și școlilor primare (Hotărârea CNESP nr. 21 din 24.07.2020 și ordine MECC subsecvente). În esență, abordarea Moldovei a semănat cu cea din România în privința flexibilității scenariilor. Diferența principală a fost dimensiunea mai mică a sistemului și poate o coordonare mai strânsă centrală: MECC a menținut un control direct, trimițând circulare periodice către direcțiile raionale și școli cu privire la trecerea temporară la online în localitățile afectate (ex: Circulara MECC nr. 690/2020, nr. 197/2021 etc. privind modul de desfășurare a cursurilor în funcție de evoluția pandemiei). De asemenea, în martie 2021 – când un nou val de infectări a lovit Moldova – MECC a decis prelungirea vacanței de primăvară a elevilor (Ordinul nr. 218 din 02.03.2021) ca măsură de „pauză” epidemiologică, combinată apoi cu continuarea online a semestrului [14].

Experiența COVID-19 a evidențiat necesitatea accelerării digitalizării educației în Republica Moldova. În 2021–2022, autoritățile de la Chișinău au inițiat actualizarea Codului educației și elaborarea unui Program național de transformare digitală a educației, în cooperare cu UNESCO și alți parteneri. De asemenea, s-au consolidat unele capacități: de exemplu, numeroși profesori au urmat cursuri de formare digitală, iar conceptul de „învățare mixtă” (blended learning) a fost integrat în strategiile pe termen lung, ca modalitate de reziliență pentru eventuale crize viitoare. Un studiu de caz semnificativ este adaptarea curriculară: Ministerul a derulat evaluări pentru a identifica conținuturile critice neacoperite în perioada online, pe baza cărora în 2021 a demarat programe remediale similare cu cele din România, cu ore de recuperare pentru elevii rămași în urmă.

Analiză comparativă a eficienței măsurilor adoptate în România și în Republica Moldova

Măsurile legislative și acțiunile întreprinse de România și Republica Moldova pentru asigurarea continuității educației în perioada 2020–2022 prezintă atât asemănări, cât și diferențe notabile. În cele ce urmează vom compara impactul și eficacitatea acestor măsuri, folosind câțiva indicatori-cheie: accesul elevilor la educație online, modul de desfășurare a examenelor naționale, suportul oferit cadrelor didactice și rezultatele obținute (în termeni de pierderi de învățare și decalaje).

Atât în România, cât și în R. Moldova, barierele de acces la internet și tehnologie au limitat considerabil eficacitatea școlii online, afectând în special comunitățile sărace și rurale. Cu toate eforturile guvernamentale, un segment semnificativ de elevi a fost parțial sau total exclus în primul an al pandemiei. În România, conform unui studiu realizat în aprilie 2020 pentru Ministerul Educației, 23% dintre elevi nu aveau acces la o conexiune de internet funcțională, 54% nu foloseau un echipament digital în mod individual (mulți fiind nevoiți să îl partajeze cu frații sau părinții). Mai mult, 48% dintre copii nu dețineau competențe digitale suficiente pentru a utiliza platformele de învățare online, iar 68% nu aveau acces la o imprimantă (necesară uneori pentru materiale). Aceste cifre indică un grad ridicat de nepregătire structurală. În R. Moldova, procentajele au fost ceva mai favorabile (și populația școlară mai mică): inițial ~5-7% elevi complet deconectați, reduși sub 4-5% după o lună, însă și aici calitatea participării a variat – mulți elevi din mediul rural au avut acces doar prin telefonul mobil al părinților, cu date mobile limitate, ceea ce le-a restricționat posibilitatea de a urmări cursurile video. Ecartul urban-rural s-a accentuat în ambele țări: orașele mari au avut infrastructură mai bună și proiecte locale de dotare

(ex. în București s-au strâns fonduri pentru tablete, la Chișinău primăria a investit într-o platformă de lecții video), pe când în comune izolate școala s-a făcut uneori prin telefon (grupuri WhatsApp) sau prin fișe pe hârtie trimise elevilor care nu aveau niciun device. Astfel, deși din punct de vedere legal dreptul la educație a fost afirmat și protejat, din punct de vedere faptic numeroși copii au fost lipsiți de beneficiile sale, agravând fenomenul de „excludere digitală”. Eforturile României de a cumpăra 250000 de tablete au fost un pas important, dar insuficient [15]. În primăvara anului 2020, Moldova a reușit să implice o proporție ușor mai mare de elevi în educația online (peste 95% după prima lună) decât România (unde estimările variind între 70% și 90% participare, depinzând de sursă), probabil datorită mobilizării rapide pe plan central și dimensiunii mai mici de acoperit. Cu toate acestea, în ambele cazuri inegalitățile au crescut, iar mulți elevi din categorii vulnerabile practic nu au beneficiat de educație reală pe durata închiderii școlilor – un regres al realizării dreptului la educație.

Deși au fost luate măsuri legislative pentru a reglementa școala online, calitatea actului educațional s-a diminuat per ansamblu față de învățământul tradițional. Profesorii au fost puși brusc în situația de a preda folosind instrumente noi, adesea fără o pregătire prealabilă. În România, o cercetare a Universității din București (2020) a arătat că 71% dintre elevii chestionați au reclamat lipsa obișnuinței de a învăța cu tehnologii noi, 65% au resimțit lipsa interacțiunii și a monitorizării din partea profesorilor, iar 59% au acuzat lipsa de sprijin din partea adulților în mediul de acasă. De cealaltă parte, doar 10% dintre profesori au declarat că au beneficiat de formare formală pentru predare la distanță, și mulți evaluau tranziția ca dificilă (grad de dificultate 5 din 10) și propriul nivel de competență digitală ca mediu (7/10). Situația a fost similară în Moldova: din re-

latările cadrelor didactice reiese că s-a pierdut mult din componenta practică și interactivă a învățării, mai ales la discipline cum ar fi științele naturii sau muzica (difícil de predat online). Unii profesori moldoveni au remarcat și aspecte pozitive – elevi care în clasă erau disruptivi sau neatenți, în online s-au concentrat mai bine; copii timizi care s-au simțit mai confortabil să comunice digital etc. – dar per ansamblu, eficacitatea învățării a scăzut, mai ales la elevii cu motivație scăzută sau fără sprijin acasă. Ambele state au recunoscut aceste probleme și au inițiat programe remediale în 2021, însă recuperarea integrală a materiei pierdute și a competențelor lacunare rămâne o provocare. În termeni de performanțe măsurabile, un indiciu vine din evaluările naționale: în România, rata de promovare la examenul de Bacalaureat 2021 a scăzut (aprox. 67% promovare, cu ~5 puncte procentuale sub nivelul pre-pandemic din 2019), sugerând dificultățile acumulate în timpul pandemiei. În Moldova, comparativ, absența examenelor din 2020 face dificilă evaluarea obiectivă a pierderilor; totuși, când Bacalaureatul a fost reluat în 2021, rata de promovare a fost în jur de 70%, mai mică decât în anii anteriori pandemiei (ex. ~78% în 2019), ceea ce indică și acolo un regres.

Abordările diferite privind examenele naționale reflectă priorități de politică distincte. România a pus accent pe continuitatea evaluărilor standardizate, considerând examenele parte integrantă a dreptului la educație (dreptul elevului de a-i fi recunoscute competențele în mod corect și de a concura pentru următorul nivel educațional). Republica Moldova, în schimb, a pus accentul pe principiul siguranței și al echității imediate, preferând să acorde tuturor o diplomă pentru a nu dezavantaja pe nimeni, renunțând la examinare în 2020. Eficiența acestor decizii se poate aprecia și după efectele secundare: în România, organizarea examenelor cu prezență fizică a solicitat un efort logistic considerabil (perso-

nal medical în centre, dezinfectarea spațiilor, sesiuni speciale etc.), dar a asigurat un proces concurențial și o ierarhizare a elevilor necesară admiterii ulterioare în facultăți/licee. În Moldova, anularea Bacalaureatului a ridicat probleme pentru universități la admitere – soluționate însă prin criterii alternative (medii școlare, interviuri). Pe termen lung, nu par să existe consecințe grave ale deciziei Moldovei din 2020 (diplomele au fost recunoscute, iar în 2021 s-a revenit la normal), semn că eficiența acestei măsuri a fost acceptabilă date fiind circumstanțele. Comparativ, niciunul din sisteme nu a raportat pierderi de șansă pentru elevi la accesul în învățământul superior: ambele țări au găsit modalități de a asigura tranziția absolvenților către nivelul următor (liceu/facultate) [16].

Un efect colateral major al pandemiei a fost riscul de creștere a abandonului școlar din cauza dificultăților acumulate în învățare și a problemelor sociale (familiale, economice). Datele oficiale au reflectat acest lucru: rata de părăsire timpurie a școlii a crescut ușor în România, de la 15,3% (2019) la 15,6% (2020) și 15,9% (2021) – semn că unii elevi nu s-au mai întors efectiv la școală după perioada de închidere. În Republica Moldova, se estimează că numărul copiilor în afara învățământului a crescut în 2020–2021, deși cifrele precise variază (ombudsmantul copiilor indica, într-un raport din 2021, că dreptul la educație nu a fost pe deplin asigurat pentru copiii străzii și cei din familii extrem de vulnerabile în perioada pandemiei, accentuându-se problemele pre-existente). Măsurile precum concediul plătit pentru părinți (România) sau ajutoarele umanitare pentru familiile nevoiașe (Moldova, cu sprijin UNICEF) au atenuat parțial cauzele economice și au permis unor copii să rămână conectați la școală. Totuși, inechitățile s-au adâncit, iar eficacitatea intervențiilor statului a fost limitată de capacitatea administrativă și de resursele disponibile [17].

Pandemia a funcționat, paradoxal, ca un accelerat de reforme digitale în educație. Atât România, cât și Moldova au fost forțate să inoveze și să modernizeze practici învechite. S-au implementat cataloage electronice, s-au digitalizat multe proceduri (de ex., înscrierea la liceu online, examene susținute pe platforme – în România au fost chiar și teze de doctorat susținute online cu valoare legală, conform OUG 141/2020). Profesorii au dobândit competențe digitale într-un ritm mult mai rapid decât prin formarea tradițională. Elevii, la rândul lor, au dobândit abilități de auto-învățare și au experimentat noi moduri de utilizare a tehnologiei. Aceste aspecte pozitive reprezintă un câștig pe termen lung și pot fi considerate un indicator de eficiență: sistemele de învățământ din cele două țări sunt acum mai pregătite să facă față unor viitoare perturbări (fie ele din cauza unui nou val pandemic sau a altor situații de criză). De exemplu, în toamna lui 2021, când a apărut un nou val COVID, atât România cât și Moldova au putut trece rapid la sistem online acolo unde a fost nevoie, fără haosul inițial din 2020.

Concluzii

Comparând eficiența măsurilor din România și Republica Moldova, observăm că ambele țări au depus eforturi considerabile, reușind să mențină funcționarea de bază a sistemului educativ, însă cu costuri și compromisuri. România a avut resurse financiare mai mari și a investit mai mult în infrastructură (dispozitive), menținând și rigoarea examenelor, dar a suferit din cauza numărului foarte mare de elevi fără acces digital și a birocrăției uneori greoaie. Republica Moldova a reacționat mai unitar și a beneficiat de ajutor internațional substanțial; decizia de a relaxa exigențele academice pe termen scurt (anulând examenele) a asigurat echitatea imediată, deși poate a afectat motivația unor elevi. În ambele state, eficacitatea deplină a fost împiedicată de factori

externi sectorului educației (situația socio-economică generală, capacitatea sistemului de sănătate de a controla pandemia, stabilitatea guvernamentală – de exemplu, România a traversat trei guverne succesive în 2020–2021, ceea ce a influențat coordonarea politicilor). Un element central este acela că dreptul la educație, deși recunoscut ca prioritar, a trebuit echilibrat cu dreptul la sănătate și la viață al elevilor și cadrelor didactice. Ambele țări au avut momente în care au trebuit să ia decizii dificile: când să redeschidă școlile, pe cine să prioritizeze (elevii mici vs. cei mari), cum să procedeze cu evaluările. Experții în drepturile copilului subliniază că statele au obligația să asigure în mod simultan protecția sănătății și continuitatea educației, chiar și în condiții de criză. Prin prisma acestui standard, putem spune că România și Republica Moldova au încercat să asigure un asemenea echilibru, cu rezultate mixte dar cu multe învățăminte acumulate.

Criza pandemică din perioada 2020–2022 a reprezentat, așadar, un test serios pentru capacitatea statelor de a-și respecta obligațiile privind dreptul la educație. Articolul de față, axat pe România și Republica Moldova, subliniază că ambele țări au recunoscut importanța primordială a educației și au adoptat măsuri legislative pentru protejarea acesteia. Au fost emise ordonanțe de urgență, legi speciale și ordine ministeriale care au permis trecerea la educația online, au flexibilizat cadrul legal (pentru evaluare, calendar școlar, mobilitatea personalului) și au mobilizat resurse financiare pentru a susține procesul de învățare la distanță. Analiza comparativă a reliefat atât bune practici, cât și lacune. Printre reușite, notăm adaptarea cadrului legislativ într-un timp scurt, astfel încât să existe o bază legală pentru școala online și examene în condiții atipice (ex. OUG 58/2020 în România, respectiv ordinele MECC în Moldova – ambele adoptate la câteva săptămâni de la debutul crizei).

Chiar dacă nu toți copiii au avut acces deplin la cursuri online, cele mai multe cadre didactice s-au străduit să țină legătura cu elevii (fie și telefonic, acolo unde online nu era posibil). Acest fapt a prevenit o prăbușire totală a sistemului – practic nu a existat „an școlar pierdut”; programele au fost parcurse (uneori comprimat), anii școlari s-au finalizat oficial, elevii au putut avansa în clasele următoare. În același timp, pandemia a scos în evidență vulnerabilități profunde. Copiii din medii defavorizate au fost cel mai grav loviți, mulți fiind deconectați de la educație luni întregi. Aceasta echivalează cu o încălcare de facto a dreptului la educație pentru acești copii, chiar dacă nu din voința statului, ci din cauze sistemice (sărăcie, lipsa infrastructurii). Și înainte de pandemie existau decalaje educaționale, dar criza le-a amplificat. Acest aspect subliniază obligația viitoare a statelor de a investi masiv în reducerea decalajului digital – o condiție obligatorie pentru exercitarea egală a dreptului la educație în secolul XXI. Atât în România, cât și în R. Moldova a fost nevoie de adoptarea unor derogări legislative pentru a permite educația online și măsuri speciale. Aceasta indică faptul că legislația educației nu prevedea planuri de continuitate pentru scenariile de criză. Pe viitor, ar fi necesar ca legile educației să includă dispoziții referitoare la învățământul în situații de urgență. Chiar și pentru elevii care au participat constant online, calitatea educației a fost adesea sub nivelul celei față în față. Interacțiunea umană, esențială în procesul de învățare, a fost redusă. Multe competențe practice și abilități socio-emoționale nu au putut fi cultivate adecvat. Recuperarea acestor lacune va necesita efort susținut în anii următori – lucru recunoscut implicit de ambele guverne, care au lansat programe remediale. Eficiența acestor programe rămâne de urmărit; studii preliminare arată că participarea la orele remediale a fost sub așteptări (mulți elevi fie nu au putut, fie nu au dorit să participe în plus) [18].

În final, putem afirma că România și Republica Moldova au reușit să-și îndeplinească parțial obligațiile față de dreptul la educație în contextul pandemiei, grație măsurilor legislative și practice adoptate, însă acele obligații nu au fost împlinite pe deplin pentru toți beneficiarii. Situația excepțională a scos la iveală domenii ce necesită reformă urgentă – de la digitalizarea educației și formarea profesorilor, la politici de incluziune socială – pentru ca, pe viitor, dreptul la educație să nu mai fie atât de vulnerabil în fața unor crize. Ambele țări au tras învățăminte valoroase: educația trebuie tratată ca sector strategic național de securitate, ce necesită planuri de continuitate, finanțare adecvată (România încă nu alocă 6% din PIB educației, așa cum cere legea) și cooperare inter-instituțională. Pandemia de COVID-19 a demonstrat că, în ciuda progreselor, mai este mult de făcut pentru ca dreptul la educație să fie garantat nu doar în principiu, ci și în practică, pentru fiecare copil, indiferent de circumstanțe. Pe de altă parte, răspunsul relativ rapid al autorităților și mobilizarea societății oferă o notă de optimism: atunci când educația a fost amenințată, s-au găsit soluții, imperfecte dar funcționale, iar milioane de copii din România și Moldova au putut continua să învețe – fie și de pe ecranele calculatoarelor sau telefoanelor – chiar și în mijlocul unei pandemii globale. Acest fapt în sine constituie o realizare istorică și pune bazele unei reziliențe sporite a sistemelor educaționale în viitor.

Referințe bibliografice

1. KIRU, Ramona-Simona. Dreptul la educație în situații de criză. În: *Jurnalul libertății de conștiință*, vol. 12, nr. 1, 2024, p. 583-590.
2. VELICU, Anca. The school year 2020-2021 in Romania during the pandemic. În: *Country Report*, 2021, JRC Publications Repository, disponibil la <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC125444>, accesat la 08.03.2023.

3. CEPRAGA, Lucia și CĂPĂȚĂNĂ, Valentina. The educational ecosystem in the Republic of Moldova in Covid-19 pandemic conditions. În: *IREK – AESM: Institutional Repository of Economic Knowledge*, 2022.

4. HOLOTESCU, Carmen, GROSSECK, Gabriela, ANDONE, Diana, GUNESCH, Laura, CONSTANDACHE, Liviu, NEDELCU, Violeta Daniela, IVANOVA, Malinka și DUMBRĂVEANU, Roza. romanian educational system response during the COVID-19 pandemic. În: *ELearning & Software for Education* 3 (2020).

5. SECRIERU, Angela. The impact of the COVID-19 pandemic on the participants in the educational process in the Republic of Moldova, 2021. Disponibil la <https://irek.ase.md/xmlui/handle/123456789/2909>, accesat la 23.02.2023.

6. Ordonanța de urgență nr. 58 din 23 aprilie 2020 privind luarea unor măsuri pentru buna funcționare a sistemului de învățământ, emitent Guvernul României. În: *Monitorul Oficial* nr. 347 din 29 aprilie 2020.

7. Legea nr. 55 din 15 mai 2020 privind unele măsuri pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19, emitent Parlamentul României. În: *Monitorul Oficial* nr. 396 din 15 mai 2020.

8. Ordinul nr. 5487/1494/2020 pentru aprobarea măsurilor de organizare a activității în cadrul unităților/instituțiilor de învățământ în condiții de siguranță epidemiologică pentru prevenirea îmbolnăvirilor cu virusul SARS-CoV-2, emitent Ministerul Educației și Cercetării. În: *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 804 din 01 septembrie 2020.

9. Ordonanța de urgență nr. 141/2020 privind instituirea unor măsuri pentru buna funcționare a sistemului de învățământ și pentru modificarea și completarea Legii educației naționale nr. 1/2011, emitent Guvernul României. În: *Monitorul Oficial* nr. 767 din 21 august 2020.

10. Hotărârea nr. 55 din 17-03-2020 privind declararea stării de urgență, emitent Parlamentul Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial*, nr. 86 art. 96, disponibil la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=120817&lang=ro, accesat la 01.03.2023.

11. OBADA, Doinița. School during the pandemic. Challenges and uncertainties. În: *Labor et Educatio* 10 (2022): 125-136.

12. SUBHASHINI, Rajasekaran, CASAP, Lucia. Moldova-Digital Education Readiness Assessment 2021-22.

În: *Assessment 2021* (2022): 22, disponibil la <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099120006252220689/pdf/P17773104ea6f2040a88e02bdf9bbd04f6.pdf>, accesat 1.03.2023.

13. NASU, Ilie. The rights of the child in the context of online education in the Republic of Moldova. În: *Educația privind drepturile copilului: experiențe și perspective în învățământul preșcolar și primar*, 2022, pp. 41-52, disponibil la https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/41-52_4.pdf, accesat la 01.03.2023.

14. MITESCU-MANEA, Mihaela, SAFTA-ZECHE-RIA, Leyla, NEUMANN, Eszter, BODRUG-LUNGU, Valentina, MILENKOVA, Valentina și LENDZHOVA, Vladislava. Inequities in first education policy responses to the COVID-19 crisis: A comparative analysis in four Central and East European countries. În: *European Educational Research Journal* 20, no. 5 (2021): 543-563, disponibil la <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/14749041211030077>, accesat la 02.03.2023.

15. HATOS, Adrian, GYARMATI, Beáta-Fatime. La pandémie de Covid-19 et l'éducation en Roumanie. În: *Revue internationale d'éducation de Sèvres*, nr. 87, sept. 2021, pp. 27-31, disponibil la <https://journals.openedition.org/ries/10765#:~:text=PDF%20Partager%20par%20e>, accesat la 02.03.2023.

16. Eurochild și Salvați Copiii România. Impactul pandemiei asupra bunăstării copiilor. Raport 2021, disponibil la <https://www.salvaticopiii.ro/ce-facem/educatie/vreau-la-scoala/impactul-covid-19-asupra-educatiei>, accesat la 02.03.2023.

17. NICOLAU, Cristina, HENTER, Ramona, ROMAN, Nadinne, NECULAU, Andrea și MICLAUS, Roxana. Tele-education under the COVID-19 crisis: asymmetries in Romanian education. În: *Symmetry* 12, no. 9 (2020): 1502, accesibil la <https://www.mdpi.com/2073-8994/12/9/1502>, accesat la 02.03.2023.

18. BĂRBUȚĂ, Alina, GHETĂU, Cosmin și IOVU, Mihai-Bogdan. Evaluating Digital Proficiency: A Study on Online and Face-to-Face Educational Engagement Among Rural Middle School Students in Republic of Moldova. În: *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala* 16, no. 2 (2024): 24-44, disponibil la <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6725>, accesat la 01.03.2023.